

4. Терешкун О. Соціальні мережі у сучасному суспільстві: психологічний аналіз. Соціальна психологія. Український науковий журнал. 2011. № 5. С. 86-95.

Бенза Вікторія,

здобувач ступеня вищої освіти бакалавра
навчально-наукового інституту права та
психології Національної академії
внутрішніх справ

Науковий керівник:

Ялова Оксана Володимирівна,

професор кафедри ділової української та
іноземних мов навчально-наукового
інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент

ПОРУШЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ НА МОВНОМУ ҐРУНТІ

Події, що відбуваються в Україні, особливо останніми роками, дають змогу розуміти та проаналізувати існування та характеристику порушень прав людини в збройних конфліктах. За часів незалежності України не було ще ситуації, коли одна держава посягала на територіальну цілісність України і при тому було застосовано збройну агресію. Тобто фактично лише з кінця 2013 року можемо говорити про масові порушення прав людини на території України, що зумовлені збройним конфліктом, наслідком якого є тимчасова окупація території України.

Саме зараз постає питання мовних прав, що є прямим порушенням українського законодавства, зокрема Конституції України яка закріплює українську мову як державну [1, с. 4].

Актуальність проблеми порушення конституційних прав людини і громадянина на окупованих територіях полягає в тому, що системні обмеження в користуванні державною та рідною мовою (у сфері освіти, адміністративного обслуговування, ЗМІ та культурного життя) призводять до дискримінації, маргіналізації та тривалої асиміляції місцевого населення, що суперечить гарантіям рівності та мовним правам, закріпленим у національному законодавстві та міжнародних нормах; це створює передумови для соціальної напруги та культурних втрат, посилюючи гуманітарні ризики на окупованих територіях [2].

На тимчасово окупованих територіях України спостерігаються системні порушення конституційних прав людини і громадянина на мовному ґрунті — зокрема, право на навчання українською мовою, свобода вибору мови спілкування, рівноправність мов у публічній сфері. Крім того, залишається факт примусового впровадження освітніх програм окупанта з витісненням української мови із системи освіти. У своїй суті це — не лише порушення окремих прав, але й атака на державну мовну політику, національну ідентичність, функціонування української мови як державної. Секретаріат Уповноваженого із захисту державної мови протягом тривалого часу збирає факти, які свідчать про масштабний лінгвоцид на тимчасово окупованих територіях. Кожен із них — від закриття українських шкіл, спалення закладів культури та освіти до арештів за спілкування українською та вбивств — воєнні злочини проти нашої культурної спадщини та фундаментальних прав людини [3].

Як наслідок є те, що протягом окупації освіта українською мовою на окупованих територіях майже зникла: за даними Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, в окупованому Криму станом на 2018 рік діяла лише одна школа з українською мовою навчання (9 класів, 146 учнів), а рівень учнів, які обрали українську як мову освіти, скоротився на 73 %. Також гуманітарні правозахисні організації фіксують, що російська

влада нав'язує примусову русифікацію шкіл: українська мова стає факультативом, зменшується кількість годин її викладання, знижується український зміст шкільних підручників. Це пряме порушення права на освіту рідною мовою та свободи самовираження, гарантованого Конституцією України та міжнародними договорами.

Згідно з ч. 12 ст. 7 ЗУ «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 № 1207-VII [4] громадяни України, які проживають на тимчасово окупованій території, у населених пунктах на лінії зіткнення, мають право на здобуття або продовження здобуття певного освітнього рівня на території інших регіонів України за рахунок коштів державного бюджету з наданням місць у гуртожитках на час навчання [5].

За словами Уповноваженого із захисту державної мови Тараса Кременія, «накладення окупаційною владою заборони чи маргіналізації української мови на тимчасово окупованих територіях України означає пряме порушення прав людини, зокрема права на мовне самовираження й освіту державною мовою» [6].

Такий механізм системної мовної дискримінації має далекосяжні наслідки: він не просто обмежує вибір мови спілкування, але руйнує освітню та культурну базу, на якій формується українська національна ідентичність. В умовах окупації мова стає інструментом асиміляції: у школах замінюються українські підручники, українська мова викладання переводиться на російську, доступ до українськомовних ЗМІ та культури навмисно обмежується.

Органи державної влади заходять далі: Міністерство закордонних справ України офіційно визнало заборону української мови на тимчасово окупованих територіях як акт «лінгвоциду», спрямований на русифікацію, асиміляцію та знищення національної ідентичності українців.

Фіксуються численні випадки, коли українська мова практично витіснена з публічного простору: за даними звіту уповноваженого з прав людини «Лінгвоцид на тимчасово окупованих територіях України в умовах повномасштабного вторгнення (охоплює період з 24 лютого 2022 року)», на територіях, окупованих після 24 лютого 2022 року, зібрано понад 100 фактів цілеспрямованого знищення української мови у різних сферах життя [6].

Також на окупованих територіях порушується право на володіння українською мовою через політику примусової русифікації, що включає заборону української мови в освіті, ЗМІ та офіційному діловодстві, а також через тиск та дискримінацію стосовно тих, хто говорить українською. Цей процес усуває українську мову як мову викладання та спілкування, замінюючи її російською, і позбавляє людей можливості вільно використовувати свою рідну мову, про що зазначалося вище.

А тепер стосовно захисту права на вільне володіння та використання української мови. Судовий захист прав людини і громадянина необхідно розглядати як вид державного захисту і саме держава бере на себе такий обов'язок відповідно до статті 10 Конституції України. До того ж, право на судовий захист передбачає і конкретні гарантії ефективного поновлення в правах шляхом реалізації правосуддя. Судова форма захисту прав і свобод людини є найбільш демократичною й максимально пристосованою до повного, усебічного й об'єктивного виявлення фактичних обставин і причин виникнення різноманітних спорів, вчинених правопорушень і встановлення істини у справах, що знаходяться на розгляді в судах [8, с. 11].

При використанні судового захисту особа має вищу ймовірність відновити порушене право або отримати компенсацію. Ефективність захисту права на володіння та використання української мови забезпечується системною діяльністю судів конституційної та загальної юрисдикції, а у разі

вичерпності всіх національних механізмів – Європейським судом з прав людини. Зверненню до суду може передувати позасудовий захист або, так звані, процедури адміністративних розглядів. З їх допомогою можна отримати роз'яснення щодо (не)реалізації прав за окремих випадків або вирішити нескладні випадки порушення прав [9].

Комплексний характер трансформаційних процесів, які на сьогодні відбуваються в політико-правовому житті України, подій на сході України та Автономній Республіці Крим зумовлює необхідність проведення науково-теоретичних дискусій не лише окремих проблем, пов'язаних із нормативно-правовим забезпеченням тих або інших правових і організаційних інструментів захисту прав людини, вдосконалення вітчизняного законодавства, а й системної розробки питань, які є значущими саме з точки зору свого змісту, ефективності та дієвості відновлення порушених прав і свобод, відшкодування заподіяних збитків і притягнення винних до відповідальності.

Список використаних джерел

1. Коаліція «Справедливість заради миру на Донбасі». Подання для третього циклу універсального періодичного огляду. 2017. Вебсайт Правозахисної організації Справедливість заради миру на Донбасі. URL: https://jfp.org.ua/system/reports/files/104/uk/UPR_ua-p.pdf (дата звернення: 10.10.2021).
2. Організація Об'єднаних Націй. Права людини в умовах збройного конфлікту. — Режим доступу URL: <https://www.ohchr.org/en/countries/ukraine> (дата звернення: 01.09.2025).
3. Уповноважений із захисту державної мови. *Мова в небезпеці. Спецвипуск* — Режим доступу: URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/news/mova-v-nebezpetsi-spetsvypusk> (дата звернення: 01.10.2025).

4. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» // Відомості Верховної Ради України. 2014. № 26. ст. 892. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>

5. Уповноважений із захисту державної мови. (н.д.). *Головна*. «Мововбивство – складова рашизму» опубліковано 21 лютого 2025 року о 14:20 URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/>

6. Мовчан С., Суляліна М., Галай А. Освітнє поле на тимчасово окупованих територіях України (2014-2019 рр.). URL: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/Osvita_02.pdf (дата звернення: 10.11.2022).

7. Уповноважений із захисту державної мови. *Огляд щодо обмеження функціонування української мови на тимчасово окупованих територіях України*. Київ: Офіс Уповноваженого, 2021. Режим доступу: URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua> (21.11.2019)

8. Потапова В., Суляліна М., Охредько О. Моніторинговий звіт «Універсальний солдат» (серпень 2022 року). URL: <https://almenda.org/zvit-universalnij-soldat-abo-osvita-yak-znaryaddya-rosii-serpen/> (дата звернення: 13.11.2022).

9. Кравчук І. І. Дискримінація за національною ознакою на окупованих територіях через призму обмеження права на освіту як прояв геноциду українського народу // *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: юридичні науки URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/2_2023/2.pdf